

Miskolci Egyetem
Állam-és Jogtudományi Kar
Bűnügyi Tudományok Intézete
Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék

DR. SÁNTHA FERENC

**A JOGI SZEMÉLYEK, EGYÉB SZERVEZETEK
BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGÉNEK
ANYAGI JOGI KÉRDÉSEI**

Ph.D értekezés tézisei

Miskolc, 2004

I. A KUTATÁS TÁRGYA ÉS CÉLJA

A jogi személyek, egyéb szervezetek büntetőjogi felelősségének problémája az 1990-es évek végéig a magyar büntetőjogi szakirodalom feldolgozatlan területének számított. Noha az angolszász jogkörbe tartozó államokban – így a nem túl távoli Angliában is – hosszú évtizedek elméleti és gyakorlati tapasztalata formálta ezt a jogintézményt, a természetes személy hagyományos büntetőjogi felelősségét kizárólagos evidenciaként kezelő hazai büntetőjog-tudomány legfeljebb érdekességként tett említést a szervezeti felelősségről – néhány mondat erejéig.

Ez a helyzet alapjaiban változott meg a XX. század végén, a változás pedig lényegében két dologgal magyarázható. Egyrészt a jogintézmény számos kontinentális európai állam jogrendszerébe beépítésre került, másrészt az Európai Unió jogalkotási folyamatában egyre több bűncselekmény tekintetében elvárásként, illetve kötelezettséggént fogalmazódott meg a szervezeti kriminalitás elleni hatékony küzdelem, amelynek egyik lehetséges eszközeként jelent meg a büntetőjogi fellépés. Mindezek eredményeként a magyar büntetőjogi szakirodalomban is számos, elsősorban jogösszehasonlító, illetve jogtörténeti jellegű tanulmány jelent meg. Végül a dogmatikai kutatás igazi inspirációjaként szolgáló hazai törvényi szabályozás is megtörtént, a magyar országgyűlés megalkotta a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2004. évi CIV. törvényt.

Fentiek alapján a disszertáció célja a jogi személy büntetőjogi felelőssége kérdéskörének a büntető anyagi jog szempontjából történő komplex elemzése, annak érdekében, hogy az európai jogharmonizáció eredményei és a külföldi jogi megoldások segítségével hozzájáruljak a jogintézmény sikeres hazai adaptációjához.

Bár a dolgozat elkészítése során törekedtem a lehető leginkább komplex megközelítésre, igyekeztem azonban a büntető anyagi jog terepén belül maradni. Így büntetőeljárás kérdésekre kizárólag a magyar törvény elemzésével összefüggésben, néhány gondolat erejéig tértem ki, ennél nagyobb terjedelemben, de szintén csak az általam szükségesnek ítélt mélységben tárgyaltam kriminológiai kérdéseket.

A disszertáció legfontosabb célja nem lehetett más, mint a hazai törvényi szabályozás bemutatása, elemzése, illetve az a törekvés, hogy a szervezeti felelősség, a szervezetek büntetőjogi szankcionálása a magyar büntetőjogi dogmatika számára elfogadhatóbbá,

„emészthetővé” váljon. A dolgozatban szereplő valamennyi résztémakör vizsgálatát ennek a fő célnak rendelttem alá. A külföldi jogszabályok, jogszabálytervezetek vizsgálata, a nemzetközi jogforrások elemzése nem lehet öncélú, mindezek rendeltetése a szervezetek büntetőjogi felelősségének beillesztése a magyar büntetőjog rendszerébe.

Másrészt viszont nem titkolt – bár merésznek tűnő – célom az volt, hogy a disszertáció eredményeit a gyakorlati jogalkalmazók is képesek legyenek hasznosítani. A vonatkozó jogszabály ugyanis 2004. május 1. napján hatályba lép és elvileg megnyílik annak lehetősége, hogy hazai büntetőbíróság jogi személlyel szemben büntetőjogi szankciót alkalmazzon. Így amennyiben a disszertációban írtak valamilyen formában ügyészek, bírák kezébe kerülnek, illetve az elkövetkezendő évek esetleges joggyakorlatának alakításában egy-egy megállapítás segítséget nyújt, úgy a szerző reményei maximálisan teljesülnek.

II. A KUTATÁS MÓDSZERE

Észak-Amerikában, ahol a jogi személyekkel (gazdasági társaságokkal) szembeni büntetőjogi fellépés mindennapi gyakorlatnak számít, a büntetőjog-tudomány, illetve a kriminálszociológia a kutatás olyan részproblémáit is elérte, mint a társaságok alkotmányos jogainak védelme a büntetőeljárás során, avagy a jogi személy bűnösségének szervezetszociológiai szempontból történő magyarázata. Saját munkálkodásom során a jogintézmény ilyen szerteágazó elemzését nem tűztem, nem is tűzhettem ki magam elé, ám fokozatosan arra a következtetésre jutottam, hogy a szervezetek felelősségének büntetőjogunkba történő adaptálása érdekében szükség van a büntetőjogi felelősség, illetve általában a felelősség jellemzőinek áttekintésére. Ehhez viszont álláspontom szerint nélkülözhetetlen a büntetőjogi dogmatika, illetve általában a jogelmélet általános tanai szempontjából történő vizsgálódás, illetve az összehasonlító – más jogágakra is kiterjedő – elemzés. Így a témánk szempontjából jelentős fogalmak és jogintézmények bemutatása során a büntetőjogi dogmatikát, illetve általában a jogelmélet tanait hívtam segítségül.

A disszertáció vázolt céljaira tekintettel az elemző módszer csaknem a dolgozat egészét jellemzi. A jogi személyek büntetőjogi felelősségének kialakulása, illetve a szabályozás-fejlődés vizsgálata során a történeti módszerre támaszkodtam. A történeti fejlődés állomásainak vázlatos bemutatásán túl a jogintézmény kialakulásában szerepet játszó jelenségeket tekintettem át. Ebben a vonatkozásban fejtegetéseim elsősorban kriminológiai jellegűek. A hazai szabályozásra tekintettel nélkülözhetetlennek ítélttem a magyar törvény anyagi jogi részének részletes elemzését, illetve ennek lehetséges dogmatikai magyarázatát; utóbbi kérdés elemzése érdekében néhány gondolat erejéig kimerészkedtem a jogági összehasonlítás – polgári jog, közigazgatási jog – területére. Tekintettel arra, hogy számos ország jogrendszerében alkotmányossági problémákra hivatkozva utasítják el a szervezetek büntetőjogi felelősségének kodifikációját, a vonatkozó fejezetben a jogintézmény és az alkotmányjog összefüggéseinek vizsgálatára is kísérletet tettem. A problémakör jogösszehasonlító elemzésére – figyelemmel a jogintézmény relatív hazai újdonságára és összetett jellegére – egyébként is hangsúlyt fektettem, különös tekintettel a külföldön kialakított felelősségi modellek bemutatására és értékelésére. Igyekeztem áttekinteni az egyes nemzeti jogok kodifikációs munkálatainak eredményeként született törvényeket, törvénytervezeteket, a büntető

törvénykönyvek vonatkozó rendelkezéseit. Az egyes országok nemzeti jogai főbb jellemzőinek bemutatásakor a leíró, illetve a kritikai módszert vettem igénybe. Az angolszász jogkörbe tartozó országok jogi megoldásait illetően szükségszerűen építettem az esetjog megállapításaira, kiemelve egyes igazán precedens jellegű döntéseket. Az elméleti szakirodalom tanulmányozása során elsősorban a témában megjelent monográfiákra, szakfolyóiratokban megjelent publikációkra, szakmai fórumokon elhangzott előadásokra támaszkodtam, koncentrálni elsősorban a kontinentális Európa, illetve az angolszász jogirodalom termékeire.

Végül a különböző nemzetközi szervezetek keretei között született jogforrások áttekintése során a dokumentum-elemzés módszerét használtam.

III. A KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS AZOK HASZNOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI

Dolgozatom szerkezeti felépítése tükrözi elképzeléseimet azt a kérdést illetően, hogy mit tekintettem a szervezetek büntetőjogán belül feldolgozásra érdemes résztémakörnek. Választásom, illetve az egyes kérdéskörök feldolgozásának mélysége nyilvánvalóan önkényes, igyekeztem azonban a munka címének megfelelően a büntető anyagi jog szemszögéből vizsgálni a jogintézményt. A legnagyobb kihívásnak korábban és jelenleg is a szervezetek büntetőjogi felelősségének a hazai dogmatikába történő adaptálását tartottam és tartom. A jogintézmény dogmatikai megalapozása álláspontom szerint nélkülözhetetlen, mégis a magyar szakirodalom egyébként viszonylag bőségesnek mondható természetét vizsgálva nem tartozik a népszerű feladatok közé. Nem véletlenül, mert a külföldi jogi megoldások vizsgálata ugyan ezen a területen sem nélkülözhető, ezek mechanikus átvétele azonban egyáltalán nem tanácsos, figyelembe véve a nemzeti jogok elvei és hagyományos megoldásai közötti jelentős különbségeket. Az Angliában vagy az Egyesült Államokban bevált jogi megoldások hazai működőképességét, illetve adaptációnak sikerét illetően erős kétségek merülnek fel, ezért a dogmatikai kérdések megválaszolása során indokolt a fokozott óvatosság.

Fentiek alapján – a disszertáció szerkezeti felépítésének megfelelően – általános konklúzióimat az alábbi rövid vázlatban tudnám összegezni:

1. Az ipari, illetve általában a gazdasági fejlődés szükségszerűen együtt járt és jár a gazdasági társaságok befolyásának növekedésével, illetve e szervezetek keretei között elkövetett bűncselekmények gyarapodásával. A szervezetekkel, elsősorban a gazdasági társaságokkal szembeni büntetőjogi fellépés egyik mozgatórugója az új típusú kriminalitás volt, amellyel szemben a büntetőjog hagyományos eszköztára már elégtelennek mutatkozott. Válaszreakcióként mind a büntető anyagi, mind az eljárási jogban új jogintézmények, új megoldások születtek, amelyek közé sorolható a szervezetek önálló büntetőjogi felelősségre vonásának megteremtése. A jogi személy büntethetőségének genezisében és fejlődésében a gazdasági-társadalmi változások, a jogi személy kriminalitása mellett legalább olyan fontos szerepet játszott az említett tényezők eredőjeként meghatározható jogi és társadalmi szemléletváltás. E kifejezésen azon jelenségek és törekvések összességét értem, amelyet bizonyos jogsértő cselekmények

vonatkozásában a felelősség telepítése, illetve kiegészítése jellemez. A szervezetek keretei között elkövetett bűncselekmények valódi felelősei ugyanis sok esetben egyszerűen egyrészt nem azonosíthatók, másrészt általában nem is méltányos csupán az alkalmazott, vagy a vezető kizárólagos felelősségre vonása. A büntetőjog előtt továbbá régóta ott lebegett a közigazgatási jog példája, amely a példát nem csupán a szervezetek felelősségre vonhatósága terén nyújtotta, hanem az objektivizált felelősségi formák elfogadására is csábított. Végül sok ország – így hazánk vonatkozásában – döntő mozzanat volt a büntetőjog európai harmonizációjára irányuló törekvés. Az egységesíteni kívánt európai büntetőpolitika, az Európai Unió tagállamai közötti együttműködés hatékonysága érdekében tett lépések között említhető bizonyos területeken az egyes államok nemzeti jogában a bűncselekmények lényegileg azonos elveken nyugvó, a nemzetközi jogforrások szabályozását tükröző kriminalizálása. A büntetőjogi harmonizáció folyamatában a legjelentősebb hajtóerőnek az Unió költségvetését („a Közösség pénzügyi érdekeit”) megkárosító bűncselekmények elleni küzdelem tekinthető. E küzdelem során a célpontok között hangsúlyosan szerepelnek a kriminális tevékenységet (is) folytató vállalkozások, a küzdelem során használt fegyverek között pedig a büntetőjogi eszközök kiemelt szerepet kapnak.

2. A szervezetek büntetőjogi felelősségével szemben felhozott ellenérvek és aggályok elemzése a vonatkozó szakirodalom kedvelt területe. Ezek közül a legnagyobb jelentőséggel a büntetőjog hagyományos alapelvei - az egyéni, bűnösségen alapuló felelősség elve, illetve a büntetőjog *ultima ratio* jellege – bírnak. Az olasz vagy a görög jogrendszer példája azt mutatja, hogy a bűnösségen alapuló felelősség alkotmányos alapelve gátját képezheti a jogintézmény befogadásának. A hazai alkotmánybírósági gyakorlatra figyelemmel amennyiben természetes személyről beszélünk, úgy nem kétséges, hogy a természetes személy bűnösségen alapuló felelőssége alkotmányos alapelv. Álláspontom szerint viszont „a jogi személy büntetőjogi felelőssége” kategória létjogosultsága kérdésében való állásfoglalás nem az AB feladata, mivel ez a büntetőjogi dogmatika kérdése, így annak megoldására a büntetőjogi dogmatika hivatott. Általában véve viszont a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi fellépés, a büntetőjogi eszköztár alkalmazása a szervezetekkel szemben felvethet alkotmányossági kérdéseket, vagyis a büntetőjogi fellépést megvalósító jogszabály alkotmányossága már vizsgálható. Egy olyan helyzetben, amikor a büntetőjogi fellépés alkotmányossága kerülne górcső alá – ideértve a büntetőjog *ultima ratio* jellegének vizsgálatát is -, rendelkezésre állnak azok az

érvek is, amelyek birtokában a jogi személyek büntetőjogi eszközökkel történő szankcionálása alkotmányosan védhető.

3. A külföldi jogi szakirodalomban viszonylag nagy jelentőséget tulajdonítanak a jogi személyek természetére vonatkozó elméleteknek, mivel az irányadónak elfogadott teória meghatározza, vagy legalábbis befolyásolja a jogi személy büntetőjogi felelősségét magyarázó modelleket is. A szervezeti felelősség a polgári jogban jelent meg elsőként, így nem véletlen, hogy a vonatkozó elméletek a civiljogban alakultak is és szűrődtek be fokozatosan a büntetőjogba. Részemről azonban az említett teóriáknak csupán a vázlatos ismertetését tartottam szükségesnek, noha a polgári jogban elfogadott jogi személy-konstrukció bizonyos értelemben determinálja a büntetőjogot is, elsősorban a büntetőjogi jogalanyiség és cselekvőképesség tekintetében. Mivel azonban álláspontom szerint utóbbi kategóriák a szervezetekkel összefüggésben értelmezhetetlen fikciók, az elméletek helyett a büntetőjogban annak van nagyobb jelentősége, hogy a polgári jog a jogi személyek, egyéb jogalanyok mely körét ismeri el, és ehhez képest a büntetőjog a szervezetek mely körével szemben kíván a büntetőjog eszközeivel fellépni. Ilyen értelemben beszélhetünk a jogi személy büntetőjogi értelemben vett fogalmáról, tekintettel arra is, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségéről szóló jogszabályok szinte kivétel nélkül rendelkeznek a felelősségre vonható alanyok köréről.

4. A jogi személy büntetőjogi felelősségének kialakulásával, illetve fejlődésével összefüggésben kiemelhető, hogy egyáltalán nem példa nélküli, az abszolút újdonság erejével bíró jogintézményről van szó. Jogtörténeti előzményeket követően a XVII-XVIII. században Európa politikai és gazdasági szempontból is jelentős részein – így Franciaországban, Itáliában, illetve a német nyelvű területeken – általánosan elfogadott volt a városok, falvak, céhek, egyetemek büntetőjogi szankcionálása. Más kérdés, hogy a XVIII. század végétől a kontinentális Európa jogrendszerei hosszú időre egymás után az elutasítás álláspontjára helyezkedtek, de néhány évtizeddel később a brit szigeteken sor kerül a szervezetek, immár elsősorban a gazdasági társaságok büntethetőségének újrafelfedezésére. A brit gyakorlatot először az angolszász jogkörbe tartozó államok követték, és elmondható, hogy ezek az országok – a jog egyéb területeihez hasonlóan – a szervezetek büntetőjogi felelőssége területén is egy meglehetősen sajátos utat járnak be. A magyar jogfejlődést illetően véleményem szerint a „jogintézmény nyomai” kifejezés

használata indokolt, mivel a szervezetek általános jelleggel történő büntetőjogi szankcionálására sem jogszabályi szinten, sem a bírói gyakorlatban nem találunk példát.

5. A hazai kodifikációra tekintettel is vizsgálendő és megválaszolandó kérdés volt, hogy az állam a büntetőjogi felelősségre vonás keretében mely szervezetek körét kívánja szankcionálni, illetőleg melyek a kriminalitásnak azon területei, melyek azok a bűncselekmények, amelyek esetén a természetes személy felelősségre vonásán túlmenően a büntetőjogi fellépés a jogi személlyel szemben is indokolt. Az első kérdéskörrel kapcsolatban kiemelhető, hogy az állam, az állami, közjogi szervek hatósági, közhatalmi, államigazgatási tevékenysége során a büntetőjogi felelősség felvetésének nem sok értelme van. E szervek szerződéses kapcsolataiban, magánjogi viszonyaiban a felelősség felvethető, azonban ennek elismerése mellett is megoldatlannak tűnik a szankció problémája: a szankció stigmatizációs hatása eleve nehezen értelmezhető, illetve az általában alkalmazható szankciók többsége értelmetlennek tűnik. Az állami, önkormányzati tulajdonban álló vállalkozások köre az a térföldön, ahol a vázolt indokok és a jogösszehasonlító elemzések is a felelősségre vonás indokoltságát támasztják alá, arra is tekintettel, hogy e gazdálkodó szervek tulajdoni viszonyaira manapság már egyáltalán nem a kizárólagos állami (önkormányzati) tulajdon jellemző, hanem a magántőke, így a magánérdekek jelenléte. A másik oldalról viszont a polgári jog szabályai szerint értelmezett jogi személy fogalmának kiterjesztése lehet indokolt a gazdasági forgalomban részt vevő, un. relatív jogképességű jogalanyokkal.

A szervezeti felelősség szempontjából releváns bűncselekmények körének szűkítése mindenképpen indokolt. Egyes bűncselekmények (pl. nemi erkölcs elleni deliktumok) természetük miatt eleve kizártak, véleményem szerint célszerű továbbá a viszonylag kisebb tárgyi súlyú bűncselekmények elhagyása ebből a körből. Relatíve sokat vitatott megoldása a hazai törvénynek a szándékos bűncselekmény-elkövetés feltételként történő meghatározása. A kritika jogosságára az esetleges későbbi hazai gyakorlat adhat választ azzal a megjegyzéssel, hogy a külföldi bírósági ügyek között valóban számos példát találunk jogi személy gondatlan bűncselekmény miatti elítélésére.

6. Figyelemmel arra az említett célkitűzésre, amelyet a szervezeti felelősségnek a magyar büntetőjogba történő beépítéseként fogalmaztam meg, a legnagyobb terjedelemben a külföldön kialakított – jogszabályokban, jogszabálytervezetekben, illetve a bírói gyakorlatban megjelenő - felelősségi modellek elemzésével foglalkoztam. Kutatásom

eredményeként megkülönböztettem az un. azonosítási elméletet (*identification theory*), a *respondeat superior* (a helyettesítő felelősség) elvét, a kollektív tudat elméletét, külön tárgyaltam a sajátos holland megoldást, a jogi személy, mint elkülönült entitással rendelkező szervezet elméletét, végül speciális elméleti modellként értelmezem azt a magyar törvényhozó által megvalósított elképzelést, amelynek jellemző vonásai azonban más országokban is kimutathatók. (Nem tértem ki külön azokra az elméletekre, amelyek az USA egyes államainak bírói gyakorlatában fellelhetők.)

Kísérletet tettem arra, hogy a jogi felelősség, illetve a szervezetek büntetőjogi felelősségének mibenlétét általában a jogelmélet, illetve az egyes jogágak – a büntetőjog, a polgári jog, illetve a közigazgatási jog – elmélete szempontjából vizsgáljam meg. Álláspontom szerint a büntetőjog egységes rendszerén belül ugyan, de létezik „a jogi személy sajátos büntetőjoga”, amely összetevőit és alapkategóriáit szükségszerűen a természetes személyek büntetőjogából eredezteti, de ahhoz képest számos jelentős eltérést mutat. A jogi személlyel összefüggésben a büntetőjogi értelemben vett (hagyományos) bűnösség közvetlenül nem értelmezhető, ez azonban nem akadályozza annak, hogy elismerjük „a szervezetek büntetőjogi felelőssége” kategória létjogosultságát. Ez egy járulékos jellegű felelősség, egy természetes személy felelősségéhez kapcsolódó, egy természetes személy cselekménye által keletkeztetett felelősség. A magyar törvény megoldását is figyelembe véve a jogi személy felelősségre vonhatóságának elemei:

- a jogsértő emberi magatartás, amely jelen esetben a jogi személy vezetője, alkalmazottja által a szervezet tevékenységi körében elkövetett cselekmény (kivételesen a magyar törvény szerint külső személy által elkövetett bűncselekmény). A bűncselekmény elkövetésére tehát éppen amiatt kerülhetett sor, mert az elkövető és a szervezet között szoros jogi kapcsolat áll fenn, illetve az elkövető a szervezetnél végzett tevékenysége során valósítja meg a cselekményt. Egyszerűen fogalmazva: ha nincs jogi személy, nincs bűncselekmény. A természetes személy bűnössége mindig értékelésre – betudásra - kerül a szervezet felelősségének megállapítása esetén azon egyszerű oknál fogva, hogy az elkövető bűnössége hiányában kizárt a szervezet felelősségre vonása is;
- a bűncselekmény a szervezetnek vagyoni előnyt eredményezett, illetve a bűncselekményt ezzel a céllal követték el. A gazdagodás tehát közvetlenül a szervezet oldalán jelentkezik, így azt a szervezettől kell elvonni;

- a jogi személy vezetőjének bűnös magatartása, amely nélkül a szervezeti bűncselekményre nem került volna sor.

7. A nemzetközi dokumentumok szabályainak, illetve ezek kötelező erejének elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarország számára nem volt kodifikációs kényszerpálya a szervezetek büntetőjogi felelősségre vonásával összefüggésben. Egyetérthetünk azonban azzal a megállapítással, hogy több nemzetközi instrumentum is elvárja a jogi személyekkel szembeni hatékony és visszatartó erejű szankcionálás lehetőségének megteremtését. Sőt hazánk számára a jogi személlyel szemben „hatékony, arányos és visszatartó hatású szankciók” bevezetése valóban a nemzetközi szerződéseken alapuló, illetve a jogharmonizációs programban vállalt kötelezettség volt. Ennek, illetőleg annak a jelenségnek a tudatában, hogy Európában lassan többségbe kerülnek a büntetőjogi felelősséget intézményesen elismerő államok, nem tagadható, hogy a nemzetközi tendencia - amely az egyes nemzeti jogok harmonizációjáról, közelítéséről tanúskodik – igen jelentős érv volt a hazai büntetőjogi kodifikáció mellett.

8. A vonatkozó nemzetközi jogforrásokból is kitűnik, a kifejezetten büntetőjogi fellépés nem az egyetlen lehetséges válasz a szervezetek keretei között elkövetett bűncselekményekre. Ma is számos ország jogi megoldása bizonyítja, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségének megállapítása, avagy e szervezetekkel szemben büntetőjogi szankciók alkalmazása helyett más jogágakban szabályozott eljárások és jogkövetkezmények is működőképesek lehetnek. A lehetséges alternatívák a jogi személy sajátos helytállási kötelezettsége, a gazdasági vezetők sajátos büntetőjogi felelőssége, illetve a jogi személlyel szemben speciális közigazgatási – avagy a közigazgatási jog és a büntetőjog határterületén elhelyezkedő – eljárás lefolytatása és ilyen jellegű szankciók alkalmazása. Fenti megoldások közül elsősorban az utóbbi rendszerre találunk gyakorlati példát, és a büntetőjogi felelősség ellenzői is elsősorban e mögött sorakoznak fel. (A sajátos vezetői felelősség a külföldi jogi szabályozások tükrében inkább párhuzamosan létezik a szervezeti felelősség mellett.) Álláspontom szerint viszont nem szabad elfelejteni, hogy a jogi személy szankcionálásának alapja egy, a szervezet keretei között elkövetett bűncselekmény, nem pedig egy közigazgatási jogi jogsértés. Bűncselekmény miatt büntetőjogi szankció alkalmazása indokolt, ráadásul a szervezet szankcionálására csak a természetes személy elkövető felelősségének megállapítását követően – vagyis büntetőeljárás lefolytatása után – kerülhet sor. Ebben

az időpontban már mesterkéltnak tűnik a jogkövetkezmény alkalmazását közigazgatási szerv vagy polgári bíróság hatáskörébe utalni. Végül hangsúlyozni kell a büntetőjogi szankció stigmatizációs hatását, amely megkülönböztető ismérv az egyéb jogági szankciókhoz képest és amely hatás a szervezetekkel összefüggésben is értelmezhető.

9. Külön fejezetet szenteltem a szervezetekkel szemben alkalmazható szankciók elemzésére. A külföldi megoldások vizsgálatát követően arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar törvényben szabályozott szankciók a büntetőjogi szankciók új, harmadik típusát jelentik. Annak ellenére is, hogy a Btk. az intézkedések katalógusában utal „a jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedések”-ről. E jogkövetkezmények speciális jellegét támasztja alá a külön törvényben történő szabályozás, a sajátos szankciós cél, illetve a sajátos stigmatizációs hatás. Megfontolandó lehet a jövőben a hazai háromelemű szankciórendszer további szankcióval vagy szankciókkal történő bővítése, így a bírósági ítélet közzététele álláspontom szerint kifejezetten a szervezetekre szabott szankciónak nevezhető.

A magyar törvény 2004. május 1-i hatályba lépésre tekintettel egyértelműnek tűnik, hogy a szervezetek büntetőjogi felelősségének hazai kutatása – így az általam lefolytatott kutatás is – csupán egy állomásához érkezett el. Noha a hazai elméleti és gyakorlati szakemberek is megosztottak abban a kérdésben, hogyan alakul a jogi személyek büntetőjogi szankcionálásának hazai gyakorlata, a vonatkozó kutatások előtt nyilvánvalóan új távlatokat nyithat a gyakorlati jogalkalmazás elemzése.

IV. A TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

1. A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. A holland és a finn megoldás. Magyar Rendészet 2000/1. 66-74.o.
2. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények. Külföldi jogi megoldások és kitekintés a hazai szabályozásra. Jogtudományi Közlöny 2000/6. 230-240.o.
- 3 A szervezetek büntetőjogi felelősségének kérdései a nemzetközi dokumentumokban. Collega 2001. február. 16-20.o.
4. A jogi személyek büntetőjogi felelősségének elméleti kérdései. Az un. azonosítási elmélet. www.bdt-online.hu 9 oldal
5. A jogi személy büntetőjogi felelősségének elméleti kérdései. In: Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Budapest, 2001. 167-175. o. (9)
6. A társaságok büntetőjogi felelőssége az Egyesült Államokban. Sectio Juridica Et Politica. TOMUS XIX. 2001. 287-300.o.
7. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók, a büntetőjogi felelősség problémái. In: A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolci Jogtudományi Műhely. 1. 2001. 41-48.o.
8. A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Egyetemi jegyzet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
9. A jogi személy büntetőjogi felelősségéről. KJK Kerszöv Kft. Budapest, 2002.
10. A jogi személy büntetőjogi felelőssége és a gazdasági bűncselekmények. Belügyi Szemle 2002/10. 103-116.o.
11. A szervezetek felelőssége. A gazdasági társaságokkal, egyéb szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés kérdései. Cég és Jog 2003/3. 34-36., 2003/4 24-26.o.

THE QUESTIONS OF CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL PERSONS AND OTHER ENTITIES IN THE AREA OF SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW

I. THE OBJECTIVES OF THE RESEARCH

The problem of criminal liability of legal persons and other entities has been an unprocessed area of hungarian criminal literature till the 1990s. Though in the anglo-saxon countries like in England this legal institution has been formed by the theoretical and practical experience for a long time past, the domestic criminal jurisprudence based on the principle of criminal responsibility of natural person has mentioned corporate liability only a point of interest.

This situation has changed in the end of the 20th century which can be explained by two things. Firstly the legal institution has been codified in several continental countries, secondly effective fight againts corporate criminality has drawn up as an expectation and obligation in the „codificational procedure” of the European Union in connection with more and more crimes. As a result of this process several studies has published in the hungarian legal literature primarily in the comparative law and legal history. Finally the legal institution has been codified into hungarian legal system: the hungarian Parliament passed the Act 2004/114 of Criminal Measures againts Legal Persons which is a real inspiration of dogmatic research.

According the above the objective of the dissertation the complex examination of criminal liability of legal person in the view of criminal substantive law in order to promote the succesful adaptation of this legal institution into hungarian legal system with the help of the results of european legal harmonization and the foreign experiences.

Though I have striven to make a complex analysation I have tried to remain in the area of substantive criminal law. So I have discussed the questions of criminal procedure only in connection with the hungarian legislation and the related problems of criminology have been examined sketchilly as well.

The most important objective of the dissertation was the introduction and the analysation of the hungarian legislation and the effort to make corporate liability and sanctioning of

corporations more acceptable for hungarian criminal jurisprudence. Every parts of the dissertation were subordinated to this main objective because examination of foreign codes, draft codes and international legal sources should served the implantation of the criminal liability of legal person into the hungarian criminal law-system.

But the other hand one of my objectives was to promote the utilization of the results of my dissertation by practical lawyers as well, because the Act will come into force in 1 of May 2004 and from this day - in principle - hungarian criminal courts can impose criminal measures againts legal persons.

II. APPLIED RESEARCH METHODS

In North-America when imposing sanctions against corporations is an everyday practice criminal jurisprudence and criminal sociology deals with the smallest questions of the related research as well such as the defence of the corporations' constitutional rights or the explanation of corporate guilt from the point of view the structural sociology. I have not set myself such an aim but gradually come to the conclusion that for the sake of the adaptation into our criminal law-system I have to examine the characteristics of criminal responsibility and the characteristics of responsibility in general. This requires – to my opinion – an examination from the point of view of criminal law-dogmatics, the general principles of legal theory and generally a comparative analysis. Thus in course of introducing the relevant legal institutions and definitions I have had recourse to the help of criminal law-dogmatics and legal theory. The analytical method is marched through almost the whole dissertation. In course of examining the formation and development of criminal liability of legal persons I have rested on the historical method. I have surveyed the reasons which played an important role in the formation of this legal institution thus this part of the dissertation is characterised by the methods of criminology. With regard to the hungarian codification the detailed analyzation and a possible dogmatical explanation of the substantial part of the (hungarian) Act was indispensable. For the sake of analyzing the latter question I have stepped out to the area of civil and administrative law. Since there are several legal systems in which criminal liability of corporations is rejected referring to constitutional problems I have tried to examine the connections between this type of responsibility and the constitutional law. I have laid emphasis to the comparative analysis particularly the theoretical models of responsibility developed in foreign legal systems. I have made an effort to introduce the Acts, proposals and the related provisions of criminal codes of the different national legal systems. In this relation I have used the critical and the descriptive methods. In course of analysing the models of anglo-saxon countries I have rested on the case-law. When I have studied the theoretical legal literature I have used the related monographies, publications published in legal periodicals and lectures concentrating primarily the results of legal literature of the continental Europe and the anglo-saxon countries. Finally, in course of examining the legal sources adopted in the framework of international organizations I have used the method of documentum-analyzation.

III. THE RESULTS AND UTILIZATIONAL POSSIBILITIES OF THE RESEARCH

The structure of the dissertation mirrors my imagination about the question of what are the important parts of the complex problems of criminal responsibility of legal persons. My choice and the depth of the examination is evidently arbitrary but I have tried to analyze this legal instrument from the point of view of criminal substantial law. The biggest challenge I have considered earlier and I consider now as well is the adaption of the responsibility of legal entities into Hungarian criminal law. To my opinion the dogmatical establishment of this legal instrument is indispensable nevertheless this task is not so popular in Hungarian legal literature. It is not by chance because it is necessary to examine the foreign legal models in this area as well but inadvisable to take over these solutions automatically if we think about the differences of traditional principles of European countries. There are real doubts about using legal solutions established in England and in the United States in our legal system as well so in course of answering the dogmatical questions we should be cautious.

According to the above – following the structure of the dissertation – I can summarize my conclusions in this sketch:

1. The industrial and economic development necessarily has gone and goes hand in hand with the increasing number of crimes committed in the frame of corporations and the growing of power of these organizations. The impulse of the reaction of criminal law against economic organization has been primarily the new type of criminality. The fight against this criminality and „criminal organizations” needs new solutions and legal instruments in criminal substantial and criminal procedural law as well: the criminal liability of legal persons is considered as one of these new instruments. In addition to the economic and social changes and the new type of criminality, the social and legal changing of view as the consequences of the first two factors had an important role as well in the genesis and development of this special liability. I use this term on the ambitions which direct to settle and amplify the responsibility in connection with certain criminal offences because there are special features of crimes committed in the frame of organization, namely in many cases it is impossible to identify the real responsible of

this crimes and punishing the natural person offender alone is unfair. The responsibility of legal persons and the objective forms of responsibility are not unknown in the administrative (criminal) law and these models have been a temptation for the criminal law. Finally, in relation to many countries – like in Hungary – the decisive motive was the European legal harmonization. The criminalization on the basis of same principles that reflects the provisions of international legal sources can be mentioned as a measure taken on behalf of establishing a „unified” European criminal policy. In course of the harmonization of the area of criminal law the most important impetus is the defence of the European Union ’s financial interests. In course of fighting against this type of criminality corporations and other economic organizations have become the targets of criminal law.

2. Misgivings and counter-arguments against criminal liability of legal persons is the popular part of the related legal literature. The most important of these are the traditional principles of criminal law, namely the individual responsibility based on the person ’s guilt and the ’criminal law as an *ultima ratio*.’ The constitutional principle of personal guilt can hinder the successful adaptation of this legal instrument, like in Italy or Portugal. According to the practice of the Hungarian Constitutional Court is undoubtable that the responsibility based on personal guilt is a constitutional principle if we talk about natural persons. But – to my opinion – it is not the Constitutional Court’ s duty to decide the question about the reason of existence of the category of „criminal liability of legal person” since this question is pertained to the area of criminal law-dogmatics. On the other hand criminal law-reactions against legal persons in general can raise constitutional problems namely the Act which contains this type of criminal measures can be examined from the point of view the Constitution. In such a (hypothetical) situation, including the question of *ultima ratio*, there are strong arguments in support of the opinion that criminal sanctions against legal persons are not unconstitutional.

3. Theories discussed about the nature of legal persons have a great importance in foreign legal literature since the prevailing theory determines or influences the different theoretical models which explain the criminal responsibility of legal persons. Organizational responsibility has been appeared in the civil law thus it is not by chance that the related theories has been emerged in civil law as well and gradually has come through into the area of criminal law. I have only outlined these theories though the

construction of legal person in civil law determines the criminal law to a certain extent, primarily as regards the question of legal capacity and capacity of action. But to my opinion these latter categories are uninterpretable fictions in connections with legal persons, there is more important for criminal law that what type of legal persons and legal subjects are acknowledged in civil law and in accordance with this what kind of organization will be the target of criminal law. In this sense we can about the criminal law-definition of legal person.

4. In connection with the emerge and development of this special criminal liability I have emphasized that is not an absolutely new legal instrument. After several precedents in legal history, in Europe – like in France, Italy and the german areas – has been generally accepted the practice of criminal sanctions againts towns, villages, guilds and universities in the 16-17th century. On the other hand from the end of the 18th century legal systems of the continental Europe have refused to admit this liability but some decades later criminal liability of corporations has been re-discovered in the British-islands. The British practice has been followed by the common law-countries and these legal systems have a self-movement way in connection with the criminal liability of organizations. With regard to Hungarian legal history using the term of 'traces of the legal instrument' is justified because there is no example for sanctioning organization in generally neither in the legislation nor in courts 'practice.

5. Considering the Hungarian codification it was an aswerable question of what kind of organization should be sanctioned by the state and what type of criminal activity should be sanctioned by criminal law. In connection with the first question I have emphasized that there is no real reason for punishing the state and the public law-organizations. On the other hand these legal persons have legal relationships in the area of private law as well but in these relations the stigmatic effect of the sanctions and generally the effectiveness of the sanctions seems to be an unsolved problem. But to my opinion criminal measures againts enterprises owned by the state and municipalities can be justified. Furthermore, the definition of 'legal person in the criminal law' should be wider than in civil law because the socold legal persons with relative legal capacity (more precisely natural persons working in) can commit economic and other dangerous crimes.

With regard the second question, namely the relevant crimes it must be taken into consideration that certain crimes which has a special nature (e.g. rape) and crimes which are not serious enough to justify the criminal measures should be excluded from this set.

6. According to the abovementioned aim namely the succesful adaptation of this special liability in our legal system, the greatest part of the dissertation contains the analyzation of the different models of organizational responsibility developed in foreign legal systems. As a result of my research I have differentiated among six theoretical model: the identification theory, the principle of respondeat superior, the collective knowledge principle, the Dutch system, the corporate policy and corporate ethos theories and finally I have explained the Hungarian solution as a special theoretical model.

I have attempted to examine the nature of legal responsibility and criminal responsibility of legal persons from the point of view of the legal theory and the theory of the criminal law, civil law and administrative law. To my opinion the 'special criminal liability of legal person' is existed though this cathegory should be placed into the unified system of the criminal law. In connection with legal persons the guilt in a tradional sense is uninterpretable but the cathegory of 'criminal liability of organizations' has a reason of existence. Considering the Hungarian legislation as well, the elements of the criminal liability of legal persons:

- the illegal human act (the crime) committed by the head of the legal persons or one of its employee, and the crime comitted in the legal person 's interest. The guilt of natural person is always attributed to the organization;
- the result of the crime is a financial advantage and this is appeared as the legal person 's profit;
- the guilty act of the head of the business.

7. On the bases of analyzing the related international legal sources and its binding force it must be taken into consideration that (international) legal obligation to introduce the criminal liability into our legal system is not existed. I agree with the statement that several international instument expect the effective reactions againts corporate criminality. Moreover, introduction of „effective, proportional and dissuasive” sanctions in this area has been a real obligation based on international treaties and the program directed to the legal harmonization of Hungary.

8. It is obvious when examining the international legal sources that the core criminal reactions are not the exclusive answers to corporate criminality. Examples in several legal systems in Europe prove that instead of criminal liability and criminal sanctions other solutions can be working. The possible alternatives: special vicarious liability of legal persons, criminal liability of head of business (corporate managers) and administrative (regulative) procedure against legal persons. The latter is a popular solution as an alternative of criminal liability both in some European legislation (e.g. in Germany) and in studies of experts who are the opponents of corporate criminal liability. However the basis of sanctioning the legal person is a criminal offence committed in the framework of the organization, not an administrative violation. Answering to a criminal offence a criminal sanction is justified and according to the Hungarian legislation the precondition of corporate liability is the finishing of criminal procedure againsts natural person offender thus in that stage there is no reason for changing the nature of the procedure againsts legal person.

9. I have analysed in a separate chapter the problem of criminal sanctions againsts corporations. I have come to the conclusion that legal consequences codified in the Hungarian Act are the new – the third - type of criminal sanctions in our criminal law. Despite of the fact that the codificator indicates the existence of these legal consequences in the Criminal Code in the catalogue of (traditional) criminal measures. Special character of these sanctions is justified by the legislation in a separate Act, the particular aims of these sanctions and the special stigmatical effect. To my opinion our corporate sanction-system should be supplemented, e.g. the publication of the judgement or the placing of corporation under supervision could be a proper answer to corporate criminality.

Since the Act will come into force in 1 of May 2004, research of the problem of criminal liability of legal persons have only come to a stage. In the future the analysisation of criminal court 's practice will open up new prospects in the research activity.

IV. LIST OF PUBLICATION

1. A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. A holland és a finn megoldás. Magyar Rendészet 2000/1. 66-74.o.
2. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények. Külföldi jogi megoldások és kitekintés a hazai szabályozásra. Jogtudományi Közlöny 2000/6. 230-240.o.
- 3 A szervezetek büntetőjogi felelősségének kérdései a nemzetközi dokumentumokban. Collega 2001. február. 16-20.o.
4. A jogi személyek büntetőjogi felelősségének elméleti kérdései. Az un. azonosítási elmélet. www.bdt-online.hu 9 oldal
5. A jogi személy büntetőjogi felelősségének elméleti kérdései. In: Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Budapest, 2001. 167-175. o. (9)
6. A társaságok büntetőjogi felelőssége az Egyesült Államokban. Sectio Juridica Et Politica. TOMUS XIX. 2001. 287-300.o.
7. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók, a büntetőjogi felelősség problémái. In: A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolci Jogtudományi Műhely. 1. 2001. 41-48.o.
8. A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Egyetemi jegyzet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
9. A jogi személy büntetőjogi felelősségéről. KJK Kerszöv Kft. Budapest, 2002.
10. A jogi személy büntetőjogi felelőssége és a gazdasági bűncselekmények. Belügyi Szemle 2002/10. 103-116.o.
11. A szervezetek felelőssége. A gazdasági társaságokkal, egyéb szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés kérdései. Cég és Jog 2003/3. 34-36., 2003/4 24-26.o.